

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА

ПРИРОДООХОРОННИХ НОРМ

СТАТУТІВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА

ЛИТОВСЬКОГО 1529, 1566, 1588 рр.

О. В. Патлачук

кандидат юридичних наук,
викладач Краматорського
економіко-гуманітарного інституту

Актуальність теми дослідження пов'язана з трьома причинами. По-перше, в Україні склалась критична ситуація зі станом природних ресурсів, які зазнали значного антропогенного впливу. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є підвищення ефективності чинного законодавства в цій сфері. Одночасно з цим в Україні фіксується різке збільшення числа правопорушень: захоплення земель різних категорій, проведення незаконних рубок, мисливства, рибальства без дозвільних документів та надмірне використання природних об'єктів. По-друге, юридична техніка дозволяє підвищити якість нормативно-правових актів та передбачити напрями внесення змін у чинне природоохоронне законодавство. На сьогодні юридична техніка пере-

творилась на складний інститут зі своєю методологічною базою, методиками, прийомами та правилами, які забезпечують її використання в практичній діяльності. Невиконання вимог юридичної техніки може призвести до численних правотворчих помилок, появи прогалин і колізій у праві, які ускладнюють практичне використання нормативно-правових актів. По-третє, інтерес до Статутів Великого князівства Литовського (далі – Статутів ВКЛ) є не випадковим з причини того, що ця пам'ятка права використовувалась на українських землях протягом трьохсотлітнього періоду. Важливою частиною цієї пам'ятки права були норми, пов'язані з охороною природи, тому дослідження історичного досвіду, накопиченого в цьому напрямі, може надати

допомогу й уникнути помилок, які існували в минулому.

Аналіз публікацій показує, що наявну літературу доцільно розділити на дві групи. До першої з них належать праці, присвячені загальним питанням юридичної техніки, а саме: В. М. Баранова, М. Л. Давидової, В. М. Карташова, Т. В. Кашаніної, В. М. Косовича, І. І. Оніщука, Ю. О. Тихомирова, О. Ф. Черданцева, М. М. Черногор, І. Д. Шутака. Другу групу складають праці, пов'язані з юридичною технікою давніх пам'яток права, до яких входять дослідження Ж. О. Дзейко, Б. В. Кіндюка, О. Л. Копиленка, в яких лише фрагментарно порушувались питання, пов'язані з правовою охороною природи. Таким чином, дослідження, присвячені юридичній техніці природоохоронних норм пам'яток

права, потребують більш детально-го розгляду та систематизації.

Метою роботи є дослідження юридичної техніки природоохоронних норм Статутів ВКЛ 1529, 1566, 1588 рр.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з висвітлення причин прийняття Статутів ВКЛ та включення до їх змісту природоохоронних норм. У результаті складних подій, пов'язаних з татарською навалю, українські землі поступово почали підпадати під владу Великого князівства Литовського. Як вказує П. П. Музиченко, цей процес у більшості випадків носив добровільний характер, адже великі князі брали на себе обов'язок захищати українське населення від спустошливих набігів татар та агресії з боку Туреччини [1, с. 8]. У результаті процесу державотворення сформувалося Велике князівство Литовське, яке охоплювало землі «від моря до моря», де українці, білоруси та представники інших слов'янських народів склали 90 % населення. Управління такою державою вимагало створення загального кодифікованого акта, яким став Статут 1529 р., що мав замінити норми звичаєвого права і привілеї, які надавались окремим містам і цілим регіонам. При цьому, як зазначає І. Й. Бойко, значна частина українських земель, а саме: Східна Волинь, Чернігово-Сіверщина, Поділля, Київщина, які ввійшли до ВКЛ, одержали сприятливі умови для соціально-економічного і культурного розвитку [2, с. 33]. На відміну від цього, Статут ВКЛ 1566 р. приймався з метою закріплення панівного стану держави, до якого входили земельні магнати, шляхта і бояри-вотчинники. Тому завданням пам'ятки права було надання шляхті виключного становища привілейованого класу та оформлення особистих, політичних, майнових і земельних прав шляхти, до яких вхо-

дили також природні об'єкти. На підставі рішення Сигізмунда II Августа була створена комісія, яка складалась з 10 осіб, серед яких були видатні європейські юристи Августин Ротундус, Петро Роїзі та єпископ Ян Доманівський, знавець Магдебурзького та канонічного права, які зуміли на досить високому рівні юридичної техніки підготувати зміст Статуту 1566 р. Цей правовий акт отримав назву Волинського через його використання як джерела права на Волині, однак при цьому відомі факти його використання в Київському і Брацлавському воєводствах. На відміну від попередніх пам'яток права, Статут ВКЛ 1588 р. приймався після проведення Люблінської унії та вирішував завдання закріплення феодалної власності на землю і повного закріпачення селян. Як вказує М. В. Довнар-Запольський, у той історичний період великий князь створив групу ревізорів, які проводили обміри земель та встановлювали межі лісів, сіножатей і пасовищ [3, с. 208].

Розгляд змісту Статутів ВКЛ показує наявність у кожному з них розділів, присвячених охороні природи. У Статуті ВКЛ 1529 р. природним ресурсам присвячено розд. IX «Про лови, про пущі, про бортне дерево, про озера, про боброві гони, про хмільники, про соколині гнізда», що складається з 20 артикулів. У Статуті ВКЛ 1566 р. цим питанням було присвячено розд. X «Про лови, про пущу і про дерево бортне», що складається з 17 арт. До Статуту ВКЛ 1588 р. увійшов розд. X «Про пущі, про лови, про дерево бортне, про озера і сіножаті», який містить 18 арт. (табл. 1).

З метою дослідження кількісних показників Статутів, використовувалась методика, що її запропонували О. Л. Копиленко і Б. В. Кіндюк, згідно з якою проводились розрахунки загального числа знаків та розділів, присвячених охороні

природи [4, с. 6]. Згідно з проведеними розрахунками, можна дослідити тенденцію поступового збільшення загальної кількості знаків у Статутах ВКЛ зі 162 570 зн. у Статуті 1529 р. до 644 914 зн. у Статуті 1588 р., тобто величина цього показника збільшилась майже в 3,9 рази. Іншим кількісним показником давніх актів є кількість артикулів, яка збільшилась з 235 у Статуті 1529 р. до 488 у Статуті 1588 р., тобто майже в 2 рази (табл. 1). Природоохоронні норми оцінювались за допомогою підрахунків кількості знаків та проведення їх перерахунку у відносні величини. Отже, у Статуті 1529 р. їх обсяг склав 9 931 зн., чи 5,9 %, у Статуті 1566 р. – 10 183 зн., тобто 3,7 %, та у Статуті 1588 р. кількість знаків склала 15 487 зн., чи 2,4 %, тобто абсолютна кількість знаків, яка припадає на природоохоронні норми, значно зросла майже у 1,5 рази (табл. 1). При цьому кількість статей, присвячених питанням охорони природи, та схема їх викладення в усіх статутах є приблизно однаковими. Н. І. Долматова зазначає, що Статут ВКЛ 1588 р. становить собою вдалий синтез принципів станового ладу, нових понять та був підготовлений на високому рівні кодифікаційної техніки [5, с. 42-43].

Юридична техніка становить собою сукупність певних правил (вимог), яких треба дотримуватися, що обумовлюють підготовку змісту нормативно-правових актів: 1) досягнення соціальної адекватності; 2) забезпечення логіки; 3) термінологія; 4) структурні; 5) мовні; 6) формальні правила. Враховуючи близькість підходів розробників Статутів ВКЛ до викладення природоохоронних норм, доцільно дослідити процес дотримання правил юридичної техніки на прикладі Статуту 1588 р.

І. Правила досягнення соціальної адекватності можна дослідити на прикладі Статуту 1588 р., в якому

регламентувались такі види діяльності, пов'язані з об'єктами природи: бортництво, полювання, риболовство, рубка дерев та заготівля дров, сінокосіння, ловля риби, збір меду тощо. Як відповідальність за порушення норм, установлювалися кримінальне покарання та штрафи різного розміру, а також грошова компенсація заподіяних збитків. При цьому система покарань, зафіксована в цих пам'ятках права, має низку відмінностей при їх порівнянні між собою. Досягнення соціальної адекватності включає в себе співвідношення між змістом і причинами підготовки Статутів ВКЛ, до яких належить захист власників природних об'єктів від незаконного використання останніх у вигляді браконьєрства, незаконної рубки лісів, ловлі риби, крадіжок мисливських птахів, захисту бджіл та меду, а також плодів у лісах та фруктових садах.

У давній пам'ятці права арт. 1 передбачає необхідність сплати штрафу розміром 12 руб. грошей за полювання в чужих володіннях [6]. При цьому цей документ визначав необхідність сплати вартості кожного звіра, вбитого в результаті таких дій. У разі коли мисливця було затримано «на гарячому», тобто «над звіром, убитим у лісі», і суд довів його вину, за звіра треба було сплатити його подвійну вартість. З цими правилами пов'язаний арт. 2, у якому встановлюються такі ціни на звірів: дикий кабан (вепр) чи свиня – 1 руб. грошей; зубр – 12 руб. грошей; кінь, дика кобила – 3 руб. грошей; куниця – 0,5 коп. грошей; лось – 6 руб. грошей; рись – 3 руб. грошей; сарна – 1 коп. грошей; соболь – 2 руб. грошей.

З часів Київської Русі на українських землях існував звичай вважати бобрів власністю князя, тому арт. 10 установлював відповідальність за їх крадіжку або знищення бобрових загат. Рубка лози або косіння сіна поряд із бобро-

вими гніздами передбачало сплату штрафу в розмірі 12 руб. грошей, вбивство чорного бобра – 2 коп. грошей, карого – 1 коп. грошей.

Природоохоронні норми мусили захистити права власників природних угідь, забезпечити надходження їм коштів та можливість покарання осіб, які вчиняли незаконне полювання, ловлю риби, птахів та крадіжки меду і бджіл.

II. Права логіки пов'язані з тією обставиною, що юридична діяльність становить собою складний процес, до якого входять різні стадії та етапи. Як відзначає Т. В. Кашаніна, у процесі підготовки нормативно-правових актів має бути реалізована певна послідовність викладення матеріалу, ліквідовані суперечності між частинами документа, встановлено їх узгодження та однакове розуміння термінів [7, с. 28]. У Статуті ВКЛ 1588 р. логічна схема побудови матеріалу включала певний порядок викладення видів природних об'єктів, яким було присвячено 18 артикулів, що охоплювали питання від полювання до правил боротьби з пожежами. Блок-схема включала в себе таке: полювання – ціна за звіра – браконьєрство – охорона прав бортників – незаконний вилов риби – охорона соколів та лебедів – охорона бобрів – хмільники – охорона бортних дерев – охорона бджіл – рубки гаїв – обкрадання саду – пожежа – заборона полювання на чужих землях.

Розробки, які здійснив М. Ф. Владимирський-Буданов, показали, що автори Статутів ВКЛ використовували положення Руської правди як їхньої основи. Розгляд цієї пам'ятки права показує, що в ній зафіксований такий перелік природних об'єктів: бортні дерева, бджоли, домашні птахи (качка, гусак, голуб, курка, журавель, лебідь), мисливські птахи, собаки, дрова, сіно, бобри, псування знаків меж бортних дерев, крадіжка птиць із сітей: яструбів, соколів, голубів,

курок, гусаків, лебедів, журавлів. Розгляд цих двох схем показує їх близькість, що підтверджує загальнотеоретичні дослідження М. Ф. Владимирського-Буданова [8]. Різниця між цими пам'ятками права полягає в тому, що у Статуті ВКЛ подано значно більшу кількість природних об'єктів та наявність цін за знищення восьми видів звірів, а також порядок вирішення спорів про входи в пущі, пограбування людини у своєму лісі та рибної ловлі в чужому озері.

З точки зору правил логіки, недоліком юридичної техніки Статуту ВКЛ 1588 р. є відсутність систематизації прав бортників. Ці положення викладені в арт. 6 «Якби хто мав спір про борті або про входи у пущі», арт. 13 «Устава дереву бортного» та арт. 14 «Ціна бджолам», які розташовані в різних частинах документа.

Однією з вимог логіки є узгодженість різних частин документа, що можна дослідити на прикладі арт. 3, в якому вказується, що власники озер, сіножатеї і бортей, розташованих у чужому лісі, не мають права використовувати в ньому інших озер та сіножатеї. У свою чергу арт. 4 є своєрідним продовженням цих положень, тому що в ньому вказується: коли людина виловлює рибу в чужому озері, розташованому в її лісі, на неї покладається обов'язок відшкодувати вартість риби та заплатити штраф на користь великого князя. З іншого боку, до логічних правил належить відсутність суперечностей між частинами документа, яку можна дослідити згідно з тим, що природоохоронні норми стосуються конкретних об'єктів. У таких складних ситуаціях Статуту регламентують правила поведінки, наприклад, у випадку затримання та пограбування людини у своєму лісі, а також вирішення ситуацій за наявності спору про борті (арт. 5) або стосовно можливості користуватися лісовим фондом (арт. 6).

III. Юридична термінологія становить собою важливу складову нормативно-правових актів, яка забезпечує їх практичну реалізацію. За допомогою юридичних термінів може бути чітко визначений зміст акта та доктринальні погляди законодавця на ту чи іншу проблему. Як указує М. І. Клочко, терміни, що вживаються в нормативно-правовому акті, мають бути однаковими, а для позначення понять слід уникати використання омонімів, паронімів [9]. Основними ознаками терміна є конкретна сфера застосування і точне співвідношення слова та об'єкта дійсності, якого це слово відображає. Процес законотворчості треба оцінювати як мистецтво, у рамках якого запропоновано форми належної поведінки. Як вказує Н. В. Артикуца, в професійній діяльності постійно виникатимуть ті чи інші питання термінологічного і мовностилістичного характеру [10]. З метою їх вирішення текст нормативного акта мусить бути побудований на системі, яка включає чітко визначену термінологію, що має відмежувати близькі за змістом поняття. При дослідженні природоохоронних норм Статуту ВКЛ 1588 р. необхідно зауважити використання простих і зрозумілих термінів, таких, як: «незаконне полювання», «чужа пуща», «ціна звірам», «борті», «сіножаті», «ліси», «озера», «боброві загати», «птахи», «бджоли», «обкрадання саду», «вирубування гаю», «пожежі в лісах і пущах». Таким чином, автори Статуту ВКЛ використовували терміни, які були визнані, зрозумілі та апробовані на практиці, з тим, що кожен з них мав максимально точно визначення.

IV. Вимога додержання структурних правил полягає в тому, що нормативний матеріал мусив бути систематизований згідно із статтями, які забезпечують реалізацію його положень на практиці. При розгляді природоохоронних норм

Статуту ВКЛ 1588 р. необхідно зазначити, що арт. 1-5 створюють інститут охорони лісів, до якого ввійшли норми з оцінки вбитих звірів, правил полювання та сервітутних правил. Наступна група положень, зафіксованих в арт. 11-12, становить собою інститут охорони птахів та включає в себе санкції за їх крадіжку і знищення знарядь лову. Важливим інститутом Статуту 1588 р. є правове регулювання питань, пов'язаних з гаями і садами, що ввійшло до арт. 15 і 16. Згідно з цими положеннями, питання відносно порубок гаїв чітко відділені від аналогічних питань, зафіксованих в арт. 1-5. До числа структурних правил відноситься розподілення знаків згідно з артикулами, які увійшли до змісту даного розділу X. Проведені розрахунки показали, що текстовий матеріал розподілений з високим ступенем нерівномірності, адже найбільша кількість знаків припадає на арт. 3 – 2474 зн. чи 16%, а найменша на арт. 10 – 230 зн. чи 1,5% (рис. 1).

Розгляд розподілення матеріалу у розд. X показує наявність чотирьох чітко виражених максимумів, які припадають на арт. 1, 3, 5 та на арт. 15.

V. Мовні правила пов'язані з тим, що юридична діяльність здійснюється для людей, яким має бути зрозумілий текст юридичного акта. Відомо, що перші видання Статуту 1588 р. були зроблені тільки староруською мовою і в цей період було надруковано перші три екземпляри. При розгляді Статутів ВКЛ необхідно вказати про давню дискусію, яка тривала між науковцями стосовно мови цієї пам'ятки права. Загалом староруська мова була однією з основних у Великому князівстві Литовському і тому її використовували в офіційних документах, канцеляріях, судах, органах державної влади. Навіть коли міста одержували Магдебурзьке право, всі доку-

менти мусили перекладатися нею. Одним із важливих моментів мовних правил є ясність документа, яка ґрунтується на простоті та зрозумілості його тексту. Розгляд змісту природоохоронних норм Статуту 1588 р. показує наявність у ньому дуже складних за своєю конструкцією та за мовою артикулів. Наприклад, арт. 1 розд. X складається з 1 450 зн. та 11 речень, обсяг яких змінюється від 370 до 75 зн., тобто такі прийоми викладення тексту ускладнюють розуміння мови документа.

VI. Формальні правила містять положення стосовно того, що кожен зі Статутів має назву, яка є його ідентифікатором, де вказується дата прийняття, міститься підпис канцлера та великого князя.

З точки зору юридичної техніки, має сенс дослідити схему викладення покарань та штрафів, які зафіксовані в різних артикулах розд. X Статуту ВКЛ 1588 р. Міра покарання у вигляді смертної кари застосовувалась у арт. 14; ув'язнення – арт. 1; штраф 12 руб. грошей регламентувався в арт. 1, 2, 4, 15, 16; 6 руб. грошей – арт. 2, 8, 11; 3 руб. грошей у арт. 2, 8, 10, 12, 13, 16; 1 руб. грошей – арт. 2, 12; 3 коп. грошей – арт. 2, 18; 2 коп. грошей – арт. 2, 9, 13; 1 коп. грошей – арт. 2, 8, 9; півкоп. грошей – арт. 2; відшкодування майнової шкоди – арт. 5. Найбільш часто в цьому розділі даного Статуту використовувалась штрафна санкція – 3 руб. грошей, про яку зазначається в арт. 2, 8, 10, 12, 13, 16.

Іншою особливістю юридичної техніки є та обставина, що до змісту давньої пам'ятки входять артикули, які містять у собі значну кількість покарань. Наприклад, арт. 3, який складається з 2 474 зн., містить у собі значну кількість видів правопорушень: заборона на створення нових сіножатей не у своїх лісах, не брати із собою собак, рогатин, рушниць у разі користування чужим лісом, не брати дерева,

якщо ліс не належить цій особі, не створювати нових входів до пущі, не чинити шкоди бортному дереву, берегти природні об'єкти від вогню та не робити розчистки пущ без дозволу.

Статути 1566-го і 1588 р. мали низку відмінностей у порівнянні з редакцією 1529 р. Жорстокішу систему покарань установлював Статут 1566 р.: смертна кара додатково вводилася в арт. 6 за крадіжку бортного дерева; окрім цього, вона передбачалася арт. 14 за крадіжку бджіл у разі затримання на місці злочину, а також арт. 17 за підпал лісу. При цьому зменшувалися штрафні санкції, передбачені арт. 8 за злочини, пов'язані з полюванням, з 12 до 6 руб. грошей. Статут 1566 р. детальніше регламентував захист прав власників при користуванні чужими об'єктами. Були внесені зміни до чотирьох артикулів, що вста-

новлювали штраф у 12 руб. грошей за заподіяння тілесних ушкоджень при користуванні чужими угіддями. Статут 1588 р. був м'якшим за системою покарань, порівняно з іншими редакціями: в арт. 1 смертна кара, передбачена у двох попередніх редакціях, замінювалася на шість тижнів арешту. Вносилися зміни до арт. 6 Статуту 1566 р.: смертна кара за крадіжку бортного дерева була замінена на штраф.

Висновки. За результатами проведеної роботи необхідно зробити такі висновки.

I. Наявність у Статутах ВКЛ 1529, 1566, 1588 рр. розділів, присвячених охороні природи, пов'язана з процесом становлення шляхетства як привілейованого класу, який закріплював свою власність на землі, ліси, сіножаті, пасовища.

II. Порядок викладення об'єктів у природоохоронних артикулах

Статуту 1588 р. показує їх зв'язок з нормами Руської правди, при цьому їх розподілення всередині розд. X відрізняється значною нерівномірністю від 230 зн. до 2474 зн.

III. Питання юридичної техніки досліджувалось за допомогою з'ясування соціальної адекватності, забезпечення логіки, термінології, структурних, мовних, формальних правил, що дало змогу довести їх реалізацію та підтвердити високий для того історичного періоду її рівень.

IV. Показано, що міри покарання за порушення природоохоронних норм, передбачені Статутом ВКЛ 1588 р., коливались у значному діапазоні від півкопи грошей до 12 рублів грошей та застосування смертної кари й ув'язнення, при цьому найбільш часто використовувалась штрафна санкція 3 руб. грошей. ■

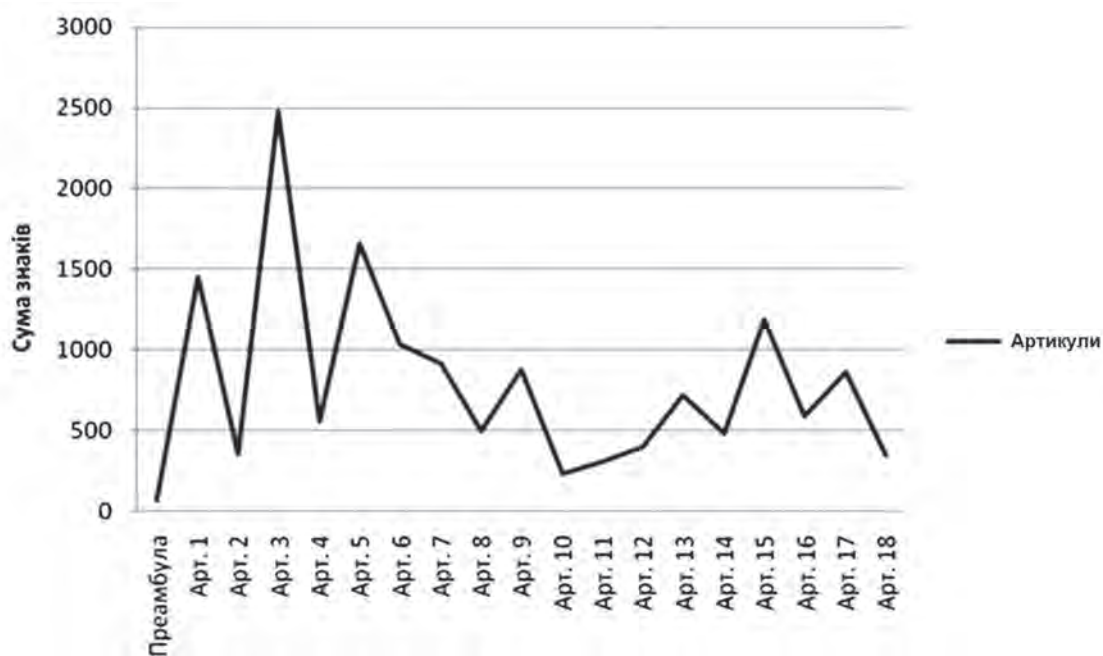
Табл. 1

Кількісні показники Статутів ВКЛ 1529, 1566, 1588 рр.

Назва акта	Загальна кількість			Природоохоронні норми			
	розділів	арт.	знаків	розділ	арт.	знаків	%
Статут ВКЛ 1529 р.	13	235	162 570	IX	14	9 931	5.9
Статут ВКЛ 1566 р.	14	367	277 831	X	17	10 183	3.7
Статут ВКЛ 1588 р.	14	488	644 914	X	18	15 487	2.4

Рис. 1

Розподіл знаків в розділі X за артикулами

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Музиченко П. П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса, 2009. Вип. 49. С. 7-14.
2. Бойко І. Й. Польське право як важливе джерело Статутів Великого князівства Литовського (1529-1588 рр.). Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса, 2009. Вип. 49. С. 32-39.
3. Довнар-Запольский М. В. Очерки по организации западнорусского крестьянства в XVI веке. Киев: 1-я артель печатного дела, 1905. VI, 307, VIII. 167 с.
4. Копиленко О. Л., Кіндюк Б. В. Теоретичні засади використання кількісних показників у дослідженнях пам'яток права. Юридична Україна. 2016. № 7-8. С. 4-12.
5. Долматова Н. І. Волинський статут як джерело Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. 2009. Вип. 49. С. 39-44.
6. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Одеса: Юрид. літ., 2004. Т. III, кн. 2: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. 568 с.
7. Кашанина Т. В. Логика права как элемент юридической техники. Журнал российского права. 2008. № 2. С. 25-35.
8. Владимирский-Буданов М. Ф. Отношения между Литовским Статутом и Уложением царя Алексея Михайловича. Сборник государственных знаний. Санкт-Петербург, 1877. Т. 4. С. 4, 7-38.
9. Клочко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості. Державне будівництво та місце-ве самоврядування. 2009. № 18. С. 148-154.
10. Артикуца Н. В. Нові підходи до мовної підготовки майбутніх юристів і викладачів права. Право України. 1997. № 12. С. 58-60.